

Intervju s Mladenom Martićem „Književni prevoditelj s punim radnim vremenom“

„Prevođenje je slabo plaćen, ali divan posao, ponekad dvoboj, ponekad ples, rijetko tlaka, najčešće uzbudljiva intelektualna igra i užitek.“

Joanna Michta: Kako ste se odlučili za studij polonistike i kasnije za karijeru književnog prevoditelja?

MLADEN MARTIĆ: Stjecajem okolnosti, završivši treći razred gimnazije otišao sam 1966. s pokojnom mamom, kojoj je tada „Nasza Księgarnia objavila knjigu, u Poljsku. S našim divnim domaćinima, urednicima „Płomyczka“ Annom Kołakowskom i Stanisławom Aleksandrakom, provezli smo se autom, vlakovima i autobusima od Zakopana do Gdańska i od Olsztyna do Wrocława, i to me se putovanje duboko dojmilo. Dogodilo se nešto nalik ljubavi na prvi pogled. Stoga sljedeće godine, nakon mature, nisam dvojio što ću studirati. Nezaboravni pjesnik, prevodilac i polonist Zdravko Malić – svakako pročitajte njegove Dnevnik u izdanju zagrebačkog Disputa – netom je bio utemeljio zagrebačku polonistiku. No, prevođenjem sam se počeo baviti više silom prilika nego nekom svjesnom odlukom. Još za studija preuzeo sam kazališnu rubriku u tada vrlo čitanom „Studentskom listu“, koji se prodavao na kioscima i imao nakladu iznad 10000 primjeraka, a nešto kasnije zaposlio kao dramaturg u zagrebačkom Teatru ITD. Poljski su dramatičari bili u to doba u samom svjetskom vrhu i uskoro sam na nagovor kazališnih kolega, ali i urednika Dramskog programa Radio Zagreba, počeo prevoditi kazališne komade i radio drame. Nije bilo lako, nije tada postojao nijedan poljsko-hrvatski rječnik, samo divan stari Benešićev hrvatsko-poljski, a na Internet će se čekati još više desetljeća, pa sam se nekako snalazio služeći se raznim rječnicima poljskoga, ali i poljsko-engleskim i poljsko-slovenskim. Od prvih prijevoda, radio-drama Herberta i Grochowiaka, te komada Mrożka i Różewicza, preveo sam dosad ukupno četrdesetak poljskih drama koje su bile igrane u većini hrvatskih kazališta, na ljetnim festivalima, radiju i televiziji, objavljivane po časopisima i knjigama... „Književni prevoditelj s punim radnim vremenom“ postao sam tek u poznim godinama i osobito nakon odlaska u mirovinu, te već dugo nižem po barem tri prozna naslova godišnje i pritom silno uživam. Cijeli život bio sam kao kazalištarac ili novinar upućen na druge, ovisio o puno ljudi što mi je s godinama padalo sve teže. Sada, u susretu jedan na jedan s piscem i njegovim djelom, ovisim samo o sebi, svojem znanju i osjećaju. Prevođenje

je slabo plaćen, ali divan posao, ponekad dvoboj, ponekad ples, rijetko tlaka, najčešće uzbudljiva intelektualna igra i užitak. Barem za mene, jer ja uz mirovinu, za razliku od mlađih kolega, mogu pisce i djela birati sam. Veliku mi je sreću donio rad na prozama Gombrowicza, Lema, Herlinga-Grudzińskiego, Mrożka, Myśliwskog, Kapuścińskiego, Krajewskog, Głowackog, Potoroczyna, Miłoszewskog i drugih, a u posljednje vrijeme naročito Olge Tokarczuk i Andrzeja Sapkowskog.

Među autorima koje ste preveli su autori krimića, znanstvene fantastike i povijesnih romana. Koji autor je trenutno najpopularniji među hrvatskim čitateljima, a koji je Vama omiljen?

Odmalena sam strastveni čitatelj za kojega ne postoje „viša“ ili „niža“ literatura, „čista“ ili „žanrovska“ književnost. Tako i prevodim sve rodove (dobro, s poezijom stojim slabo, ali nije još sve gotovo) i vrste, žanrove, ali i ono što se ne da strpati u posebne ladice i što je obično najbolje od književnosti. No, bit ću iskren, krimići su mi slabost. Jako sam se razveselio kada mi je svojedobno glavni urednik Frakture, Seid Serdarević, naručio prijevode triju romana Marka Krajewskog, a rastužio kada sam vidio da taj meni silno drag autor sada već dvadesetak vrhunskih retro krimića ne nailazi na veći odjek kod naših čitatelja. Već desetljećima tvrdim, još prije nailaska skandinavskog vala, da Poljaci imaju vrhunsku žanrovsku produkciju – uz krimiće tu su i bespriječni ljubici, *chick-lit*, znan-fan, itd., ali nekako ne uspijevam pretjerano zainteresirati nakladnike. Posrećilo mi se, međutim, sa žanrom koji mi nikada nije bio blizak, s fantastikom. Bio sam skeptičan kada mi je Davor Uskoković ponudio da za Egmont prevedem Sagu o Vješcu, ali me svijet Andrzeja Sapkowskog čvrsto zgrabio već nakon prvih desetak pročitanih stranica i ne pušta me, eto, ni nakon sedam prevedenih knjiga. No, još je važnije da je Vješčev „tata“ podjednako osvojio i hrvatske čitatelje, pa se knjige odlično prodaju. Najesen će izaći i osmi roman o Geraltu, „Sezona oluja“, a s Egmontom razgovaram i o zbirci novela „Maladie“ u kojoj se jedini put pojavljuju Vješčeva mama i tata. Među hrvatskim čitateljima od Poljaka trenutačno su najpopularniji, uz nemalu pomoć Netflix i Nobela, upravo Sapkowski i Olga Tokarczuk. No kada bih morao izdvojiti „svoja“ dva najdraža autora bili bi to Gombrowicz, čiji mi je „Trans-Atlantik“ donio Nagradu Iso Velikanović, te veliki Ryszard Kapuściński. A iz nekih ne dokraja jasnih razloga jako volim i Joannu Bator pa baš počinjem tražiti izdavača za barem jedan od dva njezina posljednja romana, „Purezento“ i „Gorzko, gorzko“.

Kako ste reagirali na vijest o dodjeli Nobelove nagrade Olgi Tokarczuk? Je li ovaj događaj promijenio nešto u Vašem radu i životu?

Olga Tokarczuk moja je književna ljubav na drugi pogled, a takve bivaju sudbonosne i presudne. Prevodili su je prije mene, i to odlično, Đurđica Čilić i Pero Mioč, a ja sam se na poziv Ljevka uključio 2013. s prijevodom sjajnog, duhovitog, društveno angažiranog pa stoga i mračnog, kriminalističko-ekološkog romana „Tjeraj svoj plug preko mrtvačkih kostiju“. Vidjevši što Olga zna, može i hoće, kako je u svemu velika, te na kakav odjek u svijetu nailaze „Bjeguni“ (Fraktura, 2019.), počeo sam izdavačima nuditi njezine monumentalne „Knjige Jakubove“ (Fraktura 2018.) i prijateljima dosađivati s pričom o budućoj Nobelovki, iako sam bio svjestan da su šanse da još jedna Poljakinja nakon velike Szymborske dobije najveće svjetsko priznanje nikakve. Čudo se ipak dogodilo i to posve zaslužno. Olga je pronicljiva promatračica ljudi i vremena, nadasve mudra žena i vješta spisateljica, dobra osoba i

odgovoran stanovnik svijeta koji nam se ubrzano raspada pred očima. Druženje s njezinom prozom, koje traje evo već skoro punih osam godina, a nastaviti će se i u ovoj u kojoj će mi Fraktura objaviti prijevod zbirke Olginih „Bizarnih priča“, itekako me obogatilo. Naravno, duhovno, ali bez obzira na Nobela, ne i materijalno. Ponovljena izdanja ionako škrto plaćenim prevoditeljima više ne donose ništa. Nakladnici u današnjim vremenima sastavljaju ugovore odveć vješto, a prevoditelji su preslabi da bi u njima promijenili makar i jedan zarez. Ipak, etiketa „Nobel“ će mi, nadam se, pomoći u razgovoru oko prijevoda najnovijeg Olgina naslova, netom objavljene zbirke eseja, predavanja i zapisa „Czuły narrator“ (Wydawnictwo Literackie 2020.), jer će izdavač moći računati s uobičajeno nešto većim zanimanjem čitalaca.

Što je po Vama razlog uspjeha Olge Tokarczuk?

Ponešto sam već rekao odgovarajući na prethodno pitanje. Olga je točno i u pravom trenutku „pročitala“ fluidnost današnjega svijeta, ali i njegovu krhkost, pogibelj koju donose uništavanje okoliša, vjerske i nacionalne isključivosti, bezglavi kapitalizam koji proždire i samoga sebe. Sjajna je pripovjedačica, majstorica spisateljskog zanata, ali i osoba čvrstih načela i stavova, koje nikome ne nameće, već daje na uvid. Usto kao vrsna promatračica, a usto i školovana psihologinja duboko proniče u ljudske duše i rekreira čudesne likove koje možemo voljeti i kada su nam posve strani. Sama to sažeto kaže, citiram: „Književnost je dubok i profinjen način komunikacije, možda najdublji od svih postojećih. Omogućuje nam da razumijemo motivacije drugoga čovjeka, da se identificiramo i suosjećamo s njime. Opisuje svijet u svoj njegovoj složenosti i višeznačnosti, izbjegava crno-bijele podjele i trivijalne istine. Možda upravo zato uzrujavam one koji su slijepi na boje“. S uzbuđenjem čekam nova Olgina djela koja će nastati i biti čitana u svijetu zaustavljenom pandemijom, koji se našao na raskršću – hoće li poći putem koji osvjetljavaju znanost i prosvjećenost ili stranputicom na koju nas guraju mračne horde antivaksera, teoretičara zavjera, ravnozemljaša i svakovrsnih trumpova!?

U razgovoru objavljenom na stranici Društva hrvatskih književnih prevoditelja rekli ste da prevoditelji ne smiju biti jezični puristi i trebaju stalno raditi na obogaćivanju svog jezika. Jeste li se ikad poslužili hrvatskim dijalektima ili sociolektima u prijevodu poljskih romana?

Da, što je prevoditeljev jezik bogatiji, bolji su mu i prijevodi, a naši su se jezični čistunci otprije tri desetljeća bacili na osiromašivanje prevoditeljeva glavnog alata. Srećom, posljednjih je godina nasrtaj oslabio. Hrvatski nije sjajan jezik zato što je posve drugačiji od nama najbližih, nego po tome što Hrvati govore i srpskim, i bosanskim, i crnogorskim, svima nama razumljivim jezicima naroda oko nas, a istodobno su i kajkavci, i čakavci, i štokavci, ikavci, ekavci, ijekavci, govornici narječja (ili čak jezika!?) koja u sebi čuvaju latinsku, njemačku, ugarsku, talijansku, tursku, francusku... jezičnu baštinu i tradiciju. Jasno je da treba postojati norma i da ju danas treba čuvati više no ikada, ali ona mora biti dovoljno elastična da pod svoje okrilje može primiti sve tvorbeno i plodonosno što živi u suvremenoj hrvatskoj književnosti, pa i na ulici. Hrvatskim dijalektima sam se najhrabrije poslužio u „Trans-Atlantiku“, jer se Gombrowiczewa igra s poljskim sarmatskim književnim barokom mogla, po meni, prevesti samo poigravanjem s našim barokom koji stvarno postoji samo u kajkavskoj i dubrovačkoj književnosti.

Primijetila sam neke razlike između poljske i hrvatske kulture čitanja. Poljaci obožavaju čitati reportaže. Imamo izdavačke kuće koje se u tome specijaliziraju, razne festivale i

literarne natječaje. U Hrvatskoj ne primjećujem isto zanimanje. Kako se po Vama razlikuju poljska i hrvatska kultura čitanja i pisanja?

Čita se općenito sve manje i manje, ali Poljska je promišljenom kulturnom politikom taj nesretni trend usporila, ako ne i posve zaustavila. Umjesto promišljenih strategija poticanja čitanja u nas se uvijek iznova prepisuju ista opća mjesta bez ikakve volje za realizacijom. Dok Krakov, npr. već odavno točno zna što će na tom planu raditi 2029. ili 2030. godine, mi ne znamo ni što ćemo i hoćemo li uopće išta napraviti do kraja godine u koju smo ugazili. Nakladnici, knjižnice, umjetničke udruge i zainteresirane udruge civilnog društva čine što mogu, ali to je premalo. A da ima interesa vidjelo se i po naglom proplamsaju prodaje knjiga preko interneta za vrijeme najstrožeg zatvaranja. Što se pak literarnih reportaža tiče, taj žanr u nas nikako da živne. Iako smo u njemu imali velikih majstora, od Fuisa do Kovačića i od Smoje do Popadića. U posljednje vrijeme naši izdavači objavljuju puno zanimljivih putopisa hrvatskih autora i to će možda potaknuti interes za sjajne poljske autore od kojih je i najveći, Kapuściński, u nas razmjerno slabo poznat.

U dvije godine ste preveli sedam knjiga sage Andrzeja Sapkowskog o Vješcu. Što je bilo najizazovnije?

Najizazovniji je bio tempo. Kako sam usporedo radio i već ranije ugovorene zahtjevne Olgine „Bjegune“, bio sam uvjeren da u tako kratkom roku neću uspjeti prevesti još i dvije zbirke priča i pet romana Sage od 350 do 450 autorskih kartica svaka. Ali, kako reko, Sapkowski je pisac koji maštom, duhovitošću, načitanošću i pripovjedačkom vještinom opčinjava, a Geralt lik kojega ne želite ostaviti ni na tren. Poduhvat sam započeo sa samo već spomenutih deset pročitanih stranica, a nakon toga me na posao cijelo vrijeme tjerala želja da saznam što će još doživjeti Geralt, Jaskier, Yennefer i ostali. No, brzina nikako nije dobra, pa sam siguran da bi se puno mjesta moglo riješiti i bolje no što je meni uspjelo. Svijet slavenske mitologije, europske bajke općenito, Tolkien, koji su stalno u podlozi Sage, bili su mi bliski otprije. Bez toga ne bih mogao ništa napraviti.

Jeste li pogledati Netflixovu seriju ?

Ni inače ne žurim s gledanjem ekranizacija dragih mi knjiga. Čitajući stvaram „svoj film“ koji ne volim prebrzo miješati s tuđim. U vrijeme kada se počeo prikazivati Netflixov serijal, nisam još dovršio prijevod Sage, moja je slika još nastajala i nisam ju želio kontaminirati tuđim viđenjem. Kada početkom srpnja predam Egmontu „Sezonu oluja“, roman koji je objavljen deset godina nakon posljednje knjige Sage, ali nije njezin nastavak već predpriča o Geraltovim doživljajima u kraljevstvu Kerack, prequel, kako bi rekli današnji naraštaji čitalaca, ili pak side-quel, usputna digresija, kako ga vidi autor, nadam se da ću naći vremena i za gledanje serijala. Vjerujem da ću drugu sezonu, čije je snimanje odgođeno zbog pandemije, pratiti već usporedo s prikazivanjem.

Što sada prevodite?

Uvijek vozim prevodilačke paralelne slalome, pa tako trenutačno dovršavam za Frakturu Olgine „Bizarne priče“ i za Edicije Božičević kunsthistorikersko-kriminalistički roman „Neprocjenjivi“ Zygmunta Miłoszewskog, koji se dokazao i na najzahtjevnijem od svih tržišta,

američkom. Bude li zdravlja i ako se poklope moji i nakladnički planovi, u istom ću društvu ostati još bar godinu, jer su oboje objavili i nove, zanimljive naslove.

Miłoszewski je navodno uveo puno promjena u američkom izdanju romana „Bezcenny”. Je li prilagođavan i tekst hrvatskog izdanja? Jeste li i Vi ikad morali mijenjati detalje nekog djela radi lakšeg razumijevanja radnje?

Miłoszewski mi je drag upravo zbog čestih izravnih ili neizravnih duhovitih i umjesnih ciljanja i pozivanja na poljsku današnjicu, ali i na povijest, kulturu, književna djela, politiku, pojedine osobe... Iako takva mjesta nisu presudna za praćenje radnje i uživanje u piščevoj vještini, njihovo razumijevanje znatno obogaćuje dojam. Zato sam prevodeći jedan od sjajnih romana o sjedokosom tužitelju Szackom – svatko tko poznaje Vješca prepoznat će i tu referencu – pribjegao pisanju fusnota. No, ne volimo ih ni ja, ni Miłoszewski, pa sam ih u druga dva romana izostavio. Ovaj ću ih put ipak koristiti, ali samo na najviše pet-šest mjesta. Amerikancima je Europa poznata samo kao skup turističkih destinacija tipa Dubrovnik, Čehoslovačka, Poljska posve nepoznata, a fusnote ne prihvaćaju i ne vole. Zato je američko izdanje zahtijevalo posebnu prilagodbu, koja upućenijim hrvatskim čitateljima nije potrebna.

Za razliku od mnogih drugih prevoditelja ne kontaktirate autore tijekom prevođenja. Zašto? Jeste li ikad imali nedoumice koje biste rado razjasnili s autorom?

Oduvijek sam smatrao da je objavivši neko djelo pisac završio posao. U tom trenutku napisano postaje svojina čitatelja, pa tako i prevoditelja. Ako pisac mora naknadno objašnjavati „što je htio reći“, nešto nije u redu, najčešće s djelom, no često i s čitateljem. I prevoditelj koji rješenja mora tražiti kod pisca vjerojatno ima problema ponajprije sa sobom, pa onda s jezikom s kojega prevodi ili na koji prevodi. Usto, držim i da je pisca nepristojno uznemiravati pitanjima o nečemu što je već iza njega. On ili troši zarađeno bogatstvo ili je u novom projektu, a i bez prevoditelja ima previše ljudi koji mu ometaju koncentraciju – raznih štovatelja i obožavatelja, poticatelja čitanja i blogera, nakladničkih piarovaca... Svaki čitatelj, pa tako i prevoditelj, stvara svoju naročitu interpretaciju djela.

Koga ste od prevedenih autora upoznali?

Uživao sam u svakoj minuti kratkih susreta s Zygmuntom Miłoszewskim, Joannom Bator i nešto dužih s Tadeuszom Różewiczem i Olgom Tokarczuk, ali i s Józefom Szajnom u Dubrovniku i Caracasu, te Andrzejom Wajdom u Zagrebu. Slawomiru Mrožku sam pisao, a Janusz Głowacki me zvao telefonom.

U post-nobelovskom intervjuu Olga Tokarczuk savjetuje mladim piscima da za svaku napisanu stranicu moraju pročitati tisuću stranica. Što biste Vi savjetovali mladim književnim prevoditeljima?

Promaknuo mi je taj intervju i ne znam je li Olga bila baš tako stroga. Čitanje je svakako silno važno ne samo za pisce, nego i prevoditelje. Prevoditelji moraju „po defaultu“ neprestano čitati, pratiti književnost jezika s kojega prevode, ali još i više književnost svoga jezika. Iako ne volim davati savjete, dodao bih da uz čitanje moraju uvijek imati i načuljene uši. Slušati što i kako ljudi oko njih govore, kako se jezik mijenja, što od nuđenog ili normom nametanog u njemu opstaje, živi i plodi se, a što umire ili je već mrtvo.